

Anna Gironella

**FONS DOCUMENTALS DE LA BURGESIA
GIRONINA: PROPOSTES PER A LA RECERCA**

La major part d'arxius catalans organitza la documentació que custodia segons un quadre de fons, que agrupa i ordena els diferents fons de l'arxiu en funció de les procedències. La normativa arxivística catalana (NODAC) defineix fons com a «Conjunt de documents, de qualsevol tipologia o suport, produït orgànicament i/o reunit i utilitzat per una persona, una família o un organisme en l'exercici de les seves activitats i funcions».

Aquests fons venen definits pels seus productors, i en funció del tipus de productor poden ser: de l'administració (local, autonòmica o de la Generalitat, perifèrica de l'estat, reial i senyorial, etc.), notariais, judicials, registrals, d'institucions, religiosos, d'associacions i fundacions, comercials i d'empreses, patrimonials i familiars, o personals. L'Arxiu Municipal de Girona (AMGi), en l'exercici de la funció de tutela sobre el patrimoni documental del municipi, custodia els fons de diverses persones, famílies i empreses vinculades a la ciutat de Girona.

L'objectiu d'aquesta conferència és presentar els fons documentals generats per la burgesia gironina, analitzar què contenen i quines informacions ens poden donar i proposar o plantejar recerques. Som conscients, però, que aquests fons constitueixen només part de les fonts documentals que es poden analitzar per estudiar aquest grup, o grups, socials i que, per tant, s'han de complementar amb les dades procedents d'altres àmbits. De fet, la resta de conferències del cicle ens mostraran estudis i aproximacions diverses als sectors que conformen aquestes elits o burgesies, alhora que delimitaran amb més exactitud quins són aquests sectors i quines són les seves característiques.

Parlarem principalment de tres tipologies de fons documentals vinculats a la burgesia i, en concret, de tres fons custodiats a l'Arxiu Municipal de Girona: el fons patrimonial d'una família d'hisendats, el fons Família Burguès; el fons d'empresa dels comerciants i industrials Felip i Josep Flores, el fons Fàbrica Flores; i el fons personal de Josep Maria Reitg i Martí, burgès afeccionat a la fotografia. Aquests tres fons ens serviran per aproximar-nos a les diferents tipologies documentals que contenen cadascun d'aquests tipus de fons i per considerar diferents possibilitats que tenen per a la recerca històrica.

Subratllem l'expressió «diferents possibilitats», que no vol dir les úniques. Com tampoc volem dir que aquestes siguin les úniques fonts documentals que podem utilitzar per a l'estudi de la burgesia gironina. En el mateix Arxiu Municipal de Girona, el fons Ajuntament de Girona i altres fons d'administracions públiques i de particulars i empreses, així com els fons custodiats en altres arxius de la ciutat, com per exemple l'Arxiu Històric de Girona, són també essencials per entendre en la seva complexitat el sorgiment i desenvolupament d'aquestes elits socials i les seves implicacions o aportacions al conjunt de la societat, economia i política de la ciutat de Girona i més enllà.

FONS PATRIMONIALS: EL FONS FAMÍLIA BURGUÈS

Fons patrimonials o familiars

Els fons patrimonials o familiars són els «[...] generats arran de la formació i l'administració d'un patrimoni. En la majoria dels casos farà referència a una família o entroncament de famílies que ha anat configurant i transmetent-se un patrimoni. L'exemple arquetípic al nostre país el constitueixen els arxius de masos» (*Quadre*, 1994, II: 3).

Molts d'aquests fons han estat generats per famílies d'hisendats, «els habitants més rics del camp gironí», els quals, en el trànsit del segle XVIII al XIX «[...] passaren en pocs anys d'autoconsiderar-se “pagesos” a autoqualificar-se com a “pagesos hisendats” o simplement “hisendats”. Es tracta dels mateixos personatges que els historiadors solem etiquetar com “burguesia agrària” o “burguesia rural”» (Congost, 1997: 51).

Però aquesta tipologia de fons també poden informar sobre patrimonis urbans o industrials, de la mateixa manera que també solen incloure documentació personal i professional de determinats membres de la família.

Els Burguès

Els Burguès eren una família d'origen pagès procedent d'Estanyol, municipi de Bescanó, els quals es van ennoblir al segle XVII quan van esdevenir ciutadans honorats de Barcelona i cavallers i es van instal·lar a la ciutat de Girona, en una casa al carrer de la Força, a l'actual número 13, coneguda com a casa Pla o casa Sambola. Van ocupar diversos càrrecs eclesiàstics i també en les institucions de govern de la ciutat de Girona. Tenien propietats a Estanyol, Vilablareix, Bes-

canó, la Tallada i, més enllà de les comarques gironines, a Sant Martí Sescorts (Osona); aquestes darreres es van incorporar al patrimoni familiar l'any 1727 arran del matrimoni entre Narcís de Burguès i de Font i Isabel Coromines i de Toralla. Al segle XVIII els Burguès van entroncar amb altres destacades famílies gironines, com els Caramany. L'any 1891 el patrimoni Burguès va passar a la família Sambola quan el darrer hereu, Josep de Burguès i de Caramany, va morir solter i sense descendència directa i va instituir hereu universal el seu nebot, Narcís Sambola i de Burguès.

L'escut dels Burguès, una castella de tres torres amb una cigonya al damunt, es pot observar a la façana de la casa de Girona que dona al carrer Ballesteries i que correspon al número 22, sobre una fornícula amb la imatge de sant Cristòfol, patró de la família, situada damunt una font pública construïda l'any 1888. El darrer hereu Burguès, Josep Sambola i Clapés, abandonà la casa de Girona durant els anys vint del segle XX i es traslladà definitivament al mas Coromines de Sant Martí Sescorts, epicentre de les propietats osonenques de la família.

La família Burguès disposava de dos arxius: un de situat a la casa del carrer de la Força de Girona, que feia referència a les terres i heretats gironines, i un altre de situat a l'armari de la capella del mas Coromines, a Sant Martí Sescorts. Ambdós arxius van patir ventures diferents, segons el destí de les cases on es conservaven. El fons documental de l'heretat gironina actualment es troba a la Biblioteca de Catalunya (fons Família Sambola – Burguès), on ingressà l'any 1923 per donació de Josep Terradas. L'any 1923 és probable que la família ja no visqués a Girona: a la dècada dels anys vint Josep

Sambola i Clapés es va anar desfent de les propietats gironines; així, l'any 1926 sabem que es van vendre les possessions que tenien a Bescanó, i igual com es desprenien del patrimoni immoble també es degueren desprendre del patrimoni documental.

El fons Sambola – Burguès de la Biblioteca de Catalunya està constituït per trenta-sis capsos, conté majoritàriament documents de 1639 a 1877 i s'organitza en dos grans subfons, segons la seva procedència. D'una banda, la documentació generada per la família Sambola abans de la seva unió als Burguès (1769-1819), en concret de Josep Sambola i Golart, apotecari de Girona que participà en la defensa de Girona durant la Guerra del Francès; del seu fill Ramon Sambola, que es va casar amb Marianna de Burguès; i del seu net Narcís Sambola, que va heretar el patrimoni Burguès quan va morir el germà de Marianna, Josep de Burguès de Caramany, sense descendència. D'altra banda, trobem la documentació de la família Burguès (1648-1889), formada per documents personals, comptes domèstics i exercicis escolars, així com documents sobre l'administració del patrimoni i assumptes judicials que fan referència principalment a les propietats de les comarques gironines. Finalment, un tercer grup, el més voluminós, està constituït per vint capsos de correspondència rebuda i emesa pels Sambola i els Burguès datada principalment entre 1710 i 1899. Cal esmentar que a l'Arxiu Capítular de Girona es conserva la correspondència personal rebuda pel militar Martí de Burguès i de Coromines, datada entre 1799 i 1803.

El fons Família Burguès de l'Arxiu Municipal de Girona va ingressar l'any 2016 per donació de Margarita Puigarnau,

de Tona, que guardava documentació que el seu marit havia recuperat d'un mas de la zona. El fons conté l'arxiu del mas Coromines, és a dir la documentació sobre el patrimoni osonenc dels Burguès i, també, sobre Josep Sambola i Clapés, el darrer hereu del patrimoni Burguès-Sambola.

El fons Família Burguès de l'AMGi

Els fons Família Burguès custodiat a l'Arxiu Municipal de Girona conté, principalment, documentació generada per la família Burguès i, en especial, per la gestió de l'heretat Coromines després de la seva annexió al patrimoni Burguès l'any 1727, tot i que també hi ha documentació anterior. A més, podem trobar-hi documents d'altres famílies relacionades amb la casa Coromines, com els Parrella, de Torelló; els Bergada, de Vic, o els Bover, de Ripoll; així com documents de la família Sambola, successors dels Burguès, en especial de Josep Sambola i Clapés.

Aquesta diversitat de procedències o productors dels documents correspon a les diferents famílies que es van anar incorporant a la nissaga i conformen els diferents subfons en què s'organitza la documentació. Un subfons, segons la NODAC, és la «[...] part d'un fons, que té una entitat diferenciada de la resta i es pot correspondre [...] amb ens incorporats per relacions successòries. El subfons té un productor propi i altres característiques específiques d'un fons [...]».

Així doncs, el fons Família Burguès de l'AMGi conté, en primer lloc, el **subfons Coromines**, format per documents generats per la família Coromines de Sant Martí Sescorts (Osona) durant els segles XVII i XVIII i que també inclou documentació d'altres famílies o avantpassats com els Par-

rella, de Torelló, o els Bover, de Vic. En segon lloc, el **subfons Burguès**, constituït per documents procedents de la gestió de les propietats osonenques efectuada a partir de la seva incorporació al patrimoni Burguès, que es faria majoritàriament a distància perquè la família estava instal·lada a Girona i l'administració es delegava a un majordom que residia al mas Coromines. Entre els majordoms que van generar i aplegar documentació destaquen Bonaventura Gallifa, Francesc Pujol, Sagimon Casadesús o Francesc Molist.

En tercer lloc, el fons inclou documentació de **Josep Sambola i Clapés**, el darrer hereu conegut del patrimoni Burguès, predominantment de la dècada dels anys vint. Nascut el 1879, el 1903 es casà a Girona amb Elvira de Llobet i de Pastors en un cerimònia íntima però fastuosa descrita al *Diario de Girona de avisos y noticias*, dirigit per Santiago Masó, amic íntim i padrí de noces del nuvi; el diari relata que «[...] acompanyaba a la gentil pareja selecta concurrencia de invitados, emparentados casi todos ellos con las aristocráticas familias de los novios». Josep Sambola fou un membre prototípic de la burgesia hisendada de Girona: advocat de professió i propietari d'un bast patrimoni rural i polític actiu, també va ser regidor de l'Ajuntament de Girona per la Lliga Regionalista i allotjà en diverses ocasions a Francesc Cambó. La documentació deixa entreveure com a partir del 1923 van augmentar els seus problemes econòmics. Pels volts d'aquell any s'instal·là definitivament a Sant Martí Sescorts, després de tancar la casa de Girona i liquidar la majoria dels seus negocis, a més d'haver de fer front a diversos excessos del seu fill, Narcís Sambola. Malgrat els seus problemes econòmics Josep Sambola i Clapés fou alcalde de Sant Martí Sescorts

durant la Segona República, per la Lliga, i també presidí l'Ajuntament després de l'entrada dels franquistes i fins a la seva mort l'any 1944. (Crosas, 2000:156).

La documentació de cadascun d'aquests conjunts s'organitza i classifica en quatre grans seccions que contenen diferents sèries documentals; aquestes agrupacions documentals són definides segons les funcions i tipologies dels documents que contenen. Les seccions en què es classifica la documentació dels fons patrimonials i familiars de l'AMGi són les que van proposar i descriure l'any 2002 Pere Gifre, Josep Matas i Santi Soler al seu treball sobre els arxius patrimonials:

- Documentació de caràcter personal i familiar
- Documentació constitutiva del patrimoni
- Documentació d'administració del patrimoni
- Documentació aliena

La **documentació de caràcter personal i familiar** està formada per les sèries documentals que no fan referència al patrimoni, solen ser documents sobre un o més membres de la família. Destaquen pel seu volum i interès la **correspondència** dels Burguès al llarg del segle XVIII i XIX, i per la seva curiositat els **receptaris, cançoners** i **altres textos literaris** aplegats pels Coromines i Burguès i que daten dels segles XVII i XVIII. La correspondència és la tipologia documental més abundant, entre els remitents i destinataris trobem familiars i coneguts que s'expliquen sentiments i vivències o es transmeten ordres i recomanacions; de fet, gran part de les cartes són dirigides pels Burguès als majordoms del mas Coromines, però també a notaris i procuradors.

Altres documents que hi podem trobar són un dibuix a color de l'escut dels Burguès, documents relacionats amb la biblioteca familiar o documentació administrativa, com són cèdules personals, llicències de caça i certificats del Registre Civil.

Són evidents les potencialitats per a l'estudi d'aquest tipus de documentació, especialment pel cas de la correspondència i les informacions que ens donen sobre la vida quotidiana de les persones, la història de la cultura i de les mentalitats o la història de la família. Part de la correspondència dels Burguès conservada a la Biblioteca de Catalunya i a l'Arxiu Capítular de Girona ha estat publicada i estudiada pel professor Xavier Anton.

La **documentació constitutiva del patrimoni** comprèn capítols matrimonials, compravendes, establiments, censals, deutoris, inventaris i plets, entre altres tipus d'escriptures de propietat vinculades als Burguès i a altres famílies emparentades o relacionades. També inclou títols i privilegis i, en menor mesura, marmessories i fundacions de causes pies.

Dins el subfons Josep Sambola Clapés la documentació d'aquesta tipologia recula fins al 1805 i fa referència als seus avantpassats, principalment a Josep Sambola i Golart, apotecari que havia exercit diversos càrrecs al municipi de finals del XVIII i inicis del XIX i que participà en la defensa de Girona durant els Setges de 1808 i 1809. La documentació d'aquesta branca és molt fragmentària i s'ha de complementar necessàriament amb els documents conservats a la Biblioteca de Catalunya.

Una menció especial, dins aquesta secció, és la documentació de tipus judicial. Per exemple la generada pel plet

entre les famílies Coromines (i més tard Burguès) i la família Parrella, tant pel seu volum com per la seva importància dins la història familiar i del patrimoni. En general, la documentació d'aquesta secció ofereix informacions molt útils per a la història econòmica i, en concret sobre la formació i transmissió dels patrimonis rurals.

La secció de **Documentació d'administració del patrimoni** o documentació econòmica és la més voluminosa: conté els documents referits a la gestió de l'heretat Coromines, efectuada pels majordoms de la família Burguès durant els segles XVIII i XIX, és a dir, a partir de la unió de les famílies l'any 1727, moment en què els propietaris van començar a alternar la residència entre Sant Martí Sescorts i Girona. Els majordoms del mas Coromines havien d'informar periòdicament els propietaris de tot el que succeïa a les finques d'Osona, a la vegada que aquests els transmetien ordres i consells; a més, els majordoms havien de retre comptes periòdicament amb la família Burguès. Per tant, la secció inclou els contractes de mitgeria signats pels majordoms del mas Coromines, els documents d'arxivament, llibres de comptes, llevadors per diferents conceptes (préstecs, collites, arrendaments de delmes, etc.), procures, arrendaments de terres, àpoques i rebuts de pagaments d'impostos (com contribucions territorials o contribucions extraordinàries). Entre aquesta documentació podríem incloure-hi la correspondència entre els Burguès i els majordoms del mas Coromines, que s'ha tractat a part per no disgregar-la de la resta de correspondència.

Si la documentació referida a la constitució del patrimoni oferia nombroses possibilitats en matèria d'història econòmica, en aquest cas les potencialitats es multipliquen expo-

nencialment i ofereixen dades sobre la gestió de patrimonis, sobre la història dels mètodes de comptabilitat però també per a la història arxivística, etc. La nòmina d'estudis sobre els patrimonis rurals a la regió de Girona és extensa, molts d'ells publicats o sorgits a l'abric de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

Finalment cal parlar de la **Documentació aliena al patrimoni**, formada per aquells documents que no tenen una vinculació directa amb el patrimoni Burguès. Es tracta, predominantment, de documentació de caràcter municipal, com ara els cadastres del segle XVIII de Sant Pere de Roda (avui Roda de Ter) i Masies de Roda, i de Sant Martí Sescorts. De Sant Martí Sescorts destaquen les contribucions extraordinàries de la Primera Guerra Carlina i la correspondència de l'Ajuntament. Són documents aplegats pels majordoms del mas Coromines, alguns dels quals eren també col·lectors de les contribucions d'aquests municipis. Sant Martí Sescorts fou municipi independent fins el 1989, moment en què s'agregà a Santa Maria de Corcó – l'Esquirol. El paper que jugà la família Burguès durant la Primera Guerra Carlina o els càrrecs públics que exerciren els seus majordoms fa que no es pugui menystenir la utilitat del fons a l'hora d'estudiar la història de l'antic municipi de Sant Martí Sescorts. Com passa en molts altres municipis rurals de Catalunya, sovint la documentació de tipus municipal es conservava en masos particulars. Cal dir, però, que malgrat que Josep Sambola fou alcalde del municipi durant la Segona República, per a la Lliga, des del febrer de 1939 fins a 1944, en el fons pràcticament no es conserven documents ni personals, ni patrimonials, ni municipals, d'aquest període.

De tota manera, la importància d'aquest tipus de fons per a l'estudi de les institucions públiques es desprèn també d'altres tipus de documents que contenen. És evident que la correspondència dels Burguès i Sambola, que van exercir càrrecs públics o van ser membres de partits polítics, és clau en aquest sentit. I no és menys cert que aquesta documentació s'ha d'acabar i complementar amb la documentació municipal conservada, en aquest cas en el fons Ajuntament de Girona, que ens permetrà traçar la trajectòria política d'aquestes famílies, entre d'altres qüestions. En aquest sentit també és imprescindible resseguir les seves repetides aparicions a la premsa de l'època, tipologia documental d'una importància cabdal com a font d'informació.

FONS COMERCIALS I D'EMPRESES: EL FONS FÀBRICA FLORES

Fons comercials i d'empreses

El terme burgesia està fortament associat al grup de comerciants i industrials que a partir del segle XIX es van enriquir a través dels seus negocis i fàbriques i que progressivament van anar adquirint prestigi social i polític. Si bé la seva documentació també pot formar part de fons de tipus patrimonial o familiars, ens interessen ara especialment els documents vinculats a la gestió de les seves empreses. És a dir els fons comercials i d'empreses, que són els «[...] generats arran d'activitats comercials o empresarials desenvolupades per persones físiques o jurídiques» (Quadre, 1994, II: 2-3).

El Codi de Comerç de 1885 ja establia la conservació dels documents empresarials; aquesta normativa establia com a obligatòria la conservació de la documentació següent: llibre d'inventaris i balanços, llibre diari, llibre major, copiador de cartes i telegrams i llibre d'actes de les juntes generals i consells d'administració en el cas de societats i companyies mercantils. Aquests documents s'havien de conservar mentre durés el negoci i fins a cinc anys després de la liquidació de tota activitat. Per tant, l'estudi d'aquesta tipologia de fons pot aportar informacions molt importants per a la història econòmica, però també per a la història de la tècnica o la història social i laboral, com aspectes més rellevants.

Ens centrarem en la descripció del fons Fàbrica Flores de Sarrià de Ter, recentment ingressat a l'AMGi gràcies a la donació del seu propietari, Francesc Mitjans. Tot i que es troba fora del terme municipal gironí, es tracta d'una fàbrica fundada i gestionada per Felip Flores i Brugada, un dels protagonistes de la industrialització de la ciutat de Girona a mitjan segle XIX. Juntament amb altres homes *del comerç* com ell, és a dir, botiguers o comerciants reconvertits en propietaris industrials, va participar activament en la transformació industrial del Mercadal, iniciada arran de la desamortització i el posterior enderroc del convent de Sant Francesc i acompanyada de la privatització dels molins i l'aigua de la sèquia Monar. Com els seus companys de classe social i de negocis, aviat va diversificar i estendre, també a nivell geogràfic, els seus interessos industrials.

Felip Flores i Brugada i Josep Flores i Valls

Felip Flores i Brugada va néixer l'any 1806 a Barcelona, fill d'un botiguer de robes d'origen castellà. Ja de petit, la seva família s'instal·là a Girona, on el pare regentava una botiga de robes sota els arcs de la plaça de les Cols. L'any 1838 es documentà la participació de Felip Flores en la gestió del Teatre Municipal, però en el padró de veïns de Girona consta com a comerciant, casat amb Antònia Valls, de Figueres. L'any 1840 ja havia diversificat els seus negocis i havia encaminat els seus interessos cap a la indústria: aquell any ell i Miquel Armengol van obtenir la concessió dels molins del Mercadal amb l'objectiu d'aconseguir suficient aigua de la sèquia per alimentar els seus projectes industrials, cosa que aconseguiren el 1841. El 1842 formà part de la constitució de la companyia Oliva, Flores i Cia., precursora de la primera fàbrica de paper continu de Catalunya -segona de l'estat espanyol- La Gerundense. I l'any 1845 també signà l'acta de constitució de la societat La Aurora, una altra fàbrica de paper continu, aquesta situada a la riba del Ter, en els antics molins de Pedret.

Com a membre d'aquesta emergent burgesia comercial i industrial, la seva puixança a nivell econòmic va anar paral·lela a la seva creixent participació en la vida cultural i política de la ciutat de Girona: les seves inversions van afavorir la transformació del sector productiu de la ciutat i també la seva fesomia i urbanisme. També trobem a Felip Flores, regidor de l'Ajuntament de Girona entre els anys 1860 i 1862, el qual va intervenir, entre d'altres assumptes, en l'expropiació de terrenys prèvia a l'arribada del tren a la ciutat.

Però Felip Flores va mantenir i desenvolupar el seu in-

terès i la seva especialització en la indústria paperera i l'any 1864 comprà una finca a Sarrià de Ter amb la idea de construir-hi una fàbrica destinada a la fabricació de pasta de paper, que havia de proveir exclusivament a La Aurora. La fàbrica es va començar a edificar el 1869 i es va inaugurar l'1 d'abril de 1870. L'any 1872 es constituïa com a societat amb participacions: els socis ja es coneixien i compartien negoci, ja que eren els mateixos que integraven la societat La Aurora.

El seu fill, Josep Flores i Valls, estudià a la universitat i esdevingué advocat. A part de la seva formació en dret, el trobem molt present en el món dels negocis, especialment col·laborant amb el seu pare. A la mort de Felip Flores, l'any 1874 a Amèlie les Bains -destí termal molt concorregut per la burgesia de l'època-, Josep va assumir la direcció de la fàbrica de Sarrià. Una generació després la família s'havia consolidat entre l'elit industrial de la ciutat i Dolors Vicens i Flores, filla de Dolors Flores i Valls, es casava amb Cosme Reitg González, propietari de La Aurora, creant un nou node en la xarxa que unia les principals famílies burgeses de la ciutat.

El fons Fàbrica Flores

Malauradament no tenim constància de la conservació del fons personal i patrimonial de Felip Flores i el seu fill Josep Flores, que ens permetria analitzar l'evolució de la família i la resta de negocis. En canvi, sí que s'ha conservat part de la documentació de l'empresa que van fundar i que ens serveix per analitzar com gestionaven i explotaven les seves fàbriques i inversions; es tracta del fons Fàbrica Flores.

Aquest fons conté la documentació relativa a la fàbrica Flores de Sarrià de Ter, d'ençà de 1869 i fins a 1894, predo-

minantment. Es tracta sobretot de la documentació de gestió de la fàbrica mentre fou controlada per Felip i Josep Flores, tot i que conservem documentació notarial posterior, datada fins a 1930 aproximadament. La fàbrica era dirigida pels Flores, però des que inicià les seves activitats l'any 1870 era administrada per un majordom, Esteve Mitjans i Brugada, casat amb Eulàlia Flores i Valls, els quals vivien a la casa annexa a la fàbrica. Eulàlia havia rebut, en el moment de casar-se, la botiga de roba que la família tenia a la plaça de les Cols, però aviat la vengué, ja casada, per instal·lar-se a Sarrià. Esteve Mitjans era llauner i vivia amb els seus pares al carrer Balleseries: el seu pare, també llauner, havia estat alcalde de barri de Girona i la seva família materna, els Brugada, eren flequers. Esteve i Eulàlia van tenir dues filles, Anna (Anita) Mitjans i Flores i Concepció, que morí essent un nadó, segurament molt poc després de la mort de la seva mare, ocorreguda el gener de 1871.

L'any 1874 va morir Felip Flores i el seu fill Josep va assumir la propietat i la direcció de l'empresa, mentre que Esteve Mitjans continuà essent-ne el gerent. Josep Flores també va morir relativament jove, el febrer de 1892, solter i sense fer testament. A la seva mort els seus béns foren repartits en tres lots entre les seves germanes, nebots i nebodes. Anita Mitjans i Flores rebé la propietat de la fàbrica de Sarrià, administrada pel seu pare Esteve Mitjans.

Malgrat que la documentació de la fàbrica Flores sigui la més voluminosa i principal, el fons també conté documentació notarial vinculada als avantpassats d'Esteve Mitjans i Brugada, la qual constitueix el subfons Mitjans Brugada. Es tracta majoritàriament de capítols notariaus, testaments i altres

escriptures datades entre 1751 i 1904.

El fons de la fàbrica Flores està format, en concret, per vint-i-set lligalls, que contenen principalment factures i rebuts, cinc llibres de comptes i vuit carpetes amb documentació notarial. Com hem avançat anteriorment la documentació econòmica fa referència majoritàriament al període en què la fàbrica fou dirigida pels Flores, en canvi s'han conservat escriptures notariales (de constitució de societats i transmissió de béns) posteriors, és a dir relatives a la propietat d'Anita Mitjans i Flores, si bé en la majoria d'elles aquesta actuà per mitjà de la seva apoderada Gregoria Teresa Garcia i Puigdemont, segona muller d'Esteve Mitjans. El 1898 Anita Mitjans i Flores havia professat a la congregació de religioses de Jesús Maria, a Barcelona.

A l'AMGi organitzem la documentació dels fons comercials i d'empreses en les següents seccions o quadre de classificació:

- Direcció
- Administració general
- Gestió dels recursos humans
- Gestió econòmica
- Gestió de la producció
- Gestió comercial

La secció de **Direcció** agrupa la documentació referida a la constitució i organització de les empreses. Hi podem trobar estatuts, documents sobre la gestió duta a terme pels gerents i directius de l'empresa, actes dels òrgans de govern, com les reunions del consell d'administració o de la junta general d'ac-

cionistes, però també documentació sobre valors i accions, estudis i memòries o la correspondència de direcció.

En el cas del fons Fàbrica Flores, aquesta secció està formada pels documents referits a la constitució de diferents societats mercantils, la primera de 1872, quan es constituí la societat accidental o de comptes de participació entre Felip Flores i Brugada i altres socis que aportaren capital al projecte. La mort de Josep Flores i Valls, que no havia fet testament, l'any 1892, va requerir la dissolució de la societat l'any 1894. De fet, a partir d'aquest any, el fons conté bàsicament documentació referida al repartiment de béns, entre ells la fàbrica, de Josep Flores i Valls.

En aquesta secció també s'hi ha inclòs la documentació referida al salt d'aigua del Ter, que proporcionava la força motriu a la fàbrica, en concret els informes i estudis sobre l'aprofitament de l'aigua, sobre les obres de manteniment necessàries, etc. El salt d'aigua també generava energia elèctrica, que l'any 1894 va ser aprofitada per alimentar l'enllumenat elèctric de Sarrià de Ter gràcies a la cessió d'Anita Mitjans i el seu pare. De fet, al llarg del segle XX l'explotació de l'energia elèctrica a les instal·lacions de la fàbrica Flores va anar prenent importància i va conduir a la creació de la Central Elèctrica Mitjans.

La secció d'**Administració general** engloba els documents referits a la gestió administrativa i jurídica d'una empresa. Entre les tipologies documentals més assenyalades hi ha la correspondència o els contenciosos en què s'ha vist implicada l'empresa. En el fons Fàbrica Flores s'ha conservat molt poca documentació d'aquesta secció: la correspondència és molt escassa i els contenciosos es poden resseguir, bàsica-

ment, a través de la comptabilitat, en els assentaments que recullen els pagaments a advocats i procuradors.

Una altra sèrie documental que se sol incloure en aquesta secció, però de la qual no en tenim documents en el fons Flores, és la que fa referència a la gestió de les instal·lacions, com serien els projectes, inclosos els plànols de construcció d'edificis, la instal·lació de maquinària, etc. No obstant això, sí que s'han conservat factures i rebuts relatius a la compra de material per a la construcció de la fàbrica i la maquinària, molts d'ells procedents d'empreses franceses. També s'han conservat descripcions de la tecnologia emprada a la Fàbrica Flores en la premsa de l'època, com la que recull la crònica de la inauguració de la fàbrica publicada al diari *El Vigilante* de 14 d'abril de 1870.

Els documents vinculats a la **Gestió dels recursos humans** fan referència a la contractació del personal, les retribucions, les prestacions socials, el règim laboral, el règim disciplinar, l'elecció dels seus representants sindicals, la formació i el perfeccionament dels treballadors, la prevenció de riscos i la vigilància a la salut. En el fons Fàbrica Flores hi ha poca documentació sobre aquestes qüestions, però sí que han quedat les relacions de pagaments de jornals de 1869 a 1894. Aquests registres permeten resseguir l'evolució de la plantilla de la fàbrica Flores, els seus salaris i la seva especialització.

La documentació més voluminosa del fons és la relativa a la **Gestió econòmica**. Aquesta secció inclou des de l'elaboració i control dels pressupostos, la gestió dels ingressos i de les despeses, la tresoreria, la contractació de crèdits i d'hipoteques i del compliment amb les obligacions fiscals. En el

cas de la fàbrica Flores s'han conservat dos llibres d'inventaris i balanços que registren periòdicament la situació del negoci (1878-1896), dos llibres diaris on s'anoten cronològicament els fets comptables, assenyalant si són d'entrada o de sortida (ingressos o despeses) i el seu import (1871-1901) i dos llibres majors on se sistematitzen i classifiquen segons els comptes les anotacions del diari (1871-1901).

A més d'aquests llibres de comptabilitat, la documentació econòmica està constituïda per vint-i-sis lligalls en format quart, que contenen factures i rebuts diversos, organitzats cronològicament –any a any- entre 1869 i 1894 i que porten com a títol «Documentos de pago». Factures per la compra de fusta, sobre el manteniment de la maquinària i, també, derivades de la inauguració de l'empresa l'1 d'abril de 1870, i gràcies a les quals sabem que aquell dia es va oferir un refrigeri amb cava, pastissos i cigars als convidats, que es va llogar un òmnibus i que es va fer un vestit nou per a la imatge de la Verge de l'església de Sant Pau de Sarrià de Ter.

Aquesta documentació és d'una evident utilitat a l'hora d'estudiar el volum i característiques del negoci en qüestió. També és d'un gran interès per analitzar les formes de gestionar i administrar aquestes empreses, és a dir per a la història de la comptabilitat. Pel cas gironí hem de destacar l'estudi d'Helena Benito sobre les empreses dels Ensesa, centrat en l'anàlisi dels llibres de comptabilitat de la Farinera La Montserrat.

En aquesta secció també s'hi inclouen els documents referits al pagament d'impostos o obligacions fiscals de les empreses. En aquest àmbit destaquen i són de gran interès els documents referits a la contribució industrial i de comerç.

Aquesta és una font fiscal imprescindible per conèixer l'evolució de la indústria. S'implementà el 1845, amb la reforma de Mon, i gravava qualsevol activitat industrial, de comerç, professió, art i ofici. Era un impost directe que tenia una part fixa i una altra variable i proporcional a l'activitat; l'estat fixava la quantitat que s'havia de recaptar a cada municipi i la base impositiva segons l'activitat o pel nombre i tipus de màquines. L'estudi dels repartiments anuals d'aquest impost, la «matrícula industrial i de comerç», permet estudiar l'evolució de les activitats comercials i la indústria; a més també permet l'anàlisi dels llistats de contribuents industrials, comercials i professionals, alhora que n'especifica la tarifa i la professió per a la qual tributaven. En aquest sentit són útils també les dades estadístiques globals, referides a la província de Girona, que publicà P. Martínez de Quintanilla l'any 1865 a *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. En el fons de la fàbrica Flores hi ha els rebuts del pagament de la contribució d'alguns anys i també documentació sobre la baixa de la contribució industrial l'any 1894 amb motiu del canvi de nom; recordem que aquell any Anita Mitjans Flores assumeix la propietat i direcció de l'empresa com a hereva del seu oncle Josep Flores i Valls.

Entre els lligalls de *Documentos de pago* hi trobem documents que podríem incloure en les dues darreres seccions en les que se sol classificar la documentació empresarial: documents sobre **Gestió de la producció** i sobre **Gestió comercial**. La primera secció sol recollir la documentació sobre la gestió dels estocs, de les entrades i sortides de mercaderies, del control de la fabricació, del control dels costos en la fabricació de productes, del control del consum de matèries pri-

meres, dels controls de qualitat, dels treballs d'investigació i del desenvolupament de nous productes i mètodes de fabricació. És a dir, tot allò vinculat a la producció i a la fabricació. La segona secció pot contenir documents sobre les importacions i exportacions de mercaderies, les negociacions amb clients i proveïdors, el control de les compravendes, la gestió de la compra i transport de primeres matèries i la gestió de la venda i transport de productes. Com dèiem, en el cas de la Fàbrica Flores aquesta documentació es pot trobar barrejada entre les factures i rebuts continguts en els lligalls.

Malgrat la disponibilitat de tota aquesta documentació, cal remarcar que és imprescindible comparar i complementar l'anàlisi d'aquest fons documental amb els fons municipals, ja siguin de l'Ajuntament de Girona o de l'Ajuntament de Sarrià, per completar la imatge dels Flores, dels seus negocis i de la seva participació en la vida social i política d'ambdós municipis. Però l'anàlisi s'ha d'ampliar més enllà, per exemple estudiant també la documentació de les associacions o entitats culturals i polítiques on participaren i que definiren o caracteritzaren la sociabilitat d'aquest grup social. De la mateixa manera que podem resseguir-ne els vincles i les relacions amb altres comerciants i famílies de la ciutat, els fons documentals de les quals també s'han conservat.

FONS PERSONALS

Finalment descriurem breument els fons personals, «[...] aquell conjunt de documents que ha aplegat una persona al llarg de la seva vida en l'exercici de la seva activitat professional, intel·lectual, econòmica, etc.» (Quadre, 1994, II: 3).

Normalment són fons molt heterogenis i, a més de documents d'àmbit personal, poden contenir documents relatius a la família i al patrimoni, a les institucions on participà la persona productora o documents aplegats amb voluntat col·leccionista. No obstant això, cal assenyalar l'interès dels documents generats per les activitats creatives, professionals, socials i polítiques dels productors. És a dir els que fan referència a les seves creacions literàries, artístiques o científiques; els documents vinculats amb el seu ofici, si és que en tenien o l'exercien; o les cartes que s'enviaven entre amistats i parenteles.

Entre els fons textuais de l'Arxiu Municipal de Girona hi ha els arxius personals d'hisendats, industrials i comerciants, membres indiscutibles dels grups socials que acabem de tractar i que visqueren entre el segle XIX i les primeres dècades del segle XX. Però també hi ha fons de professionals liberals, la majoria fills de famílies acomodades que pogueren estudiar a la Universitat i obtenir una titulació, si bé en força casos no els va caldre exercir la professió.

Volem ressaltar, per exemple, el **fons Joaquim Botet i Sisó** (1846-1917). Era fill d'una família de botiguers de Girona originària de Lloret de Mar, que pogué sufragar-li la carrera de Dret a Barcelona. No obstant això, Botet i Sisó destacà com a arqueòleg i numismàtic i per la seva carrera dins el catalanisme polític i cultural; el seu fons està format per correspondència, a més d'apunts i notes manuscrites, bàsicament de temàtica històrica i arqueològica, i fragments de llibres i publicacions.

I també cal assenyalar el **fons Josep Pascual i Prats** (1854-1931), que fou la primera persona que va donar la seva do-

cumentació i biblioteca a l'Arxiu Municipal de Girona. El doctor Pascual i Prats, entre molts altres càrrecs, fou el primer president del Col·legi de Metges de Girona i, com a metge, tenia com a pacients aconducats els Sambola de Burguès, alhora que atenia els treballadors de la fàbrica Flores (Brugada, Vila, 1999: 31). Entre la documentació conservada destaca aquella que fa referència a la seva formació acadèmica, és a dir, apunts de les assignatures que estudià i títols i diplomes aconseguits; els originals dels articles científics que publicà o els documents vinculats als congressos mèdics on participà. Però la documentació més abundant és la correspondència, en total més de set mil cartes de tipus personal i professional.

Finalment, però, volem aturar-nos i presentar un fons que no conté documentació textual, escrita, sinó que està constituït per documents en imatge, és a dir fotografies. Es tracta del **fons Josep M. Reitg Martí**. Aquest fons no està dipositat a l'Arxiu Municipal de Girona: l'Ajuntament de Girona, a través del Centre de Recerca i Difusió de la Imatge (CRDI), només en té reproducció digital; els originals els conserva la família Reitg de Girona. El fons està format per un total de sis-cents catorze fotografies, bàsicament retrats familiars, de seguiment d'esdeveniments i d'excursions per l'entorn més proper a la ciutat de Girona, datades entre 1900-1950. És un fons personal produït arran de l'activitat de Josep M. Reitg com a fotògraf afeccionat.

L'hem escollit per evidenciar l'enorme potencial de les imatges per explicar-nos i, valgui la redundància, retratar la vida i l'entorn d'aquests grups socials que conformen la burgesia o les diferents burgesies que hem analitzat en els apar-

tats anteriors. Josep M. Reigt, com els altres fotògrafs aficionats de la seva època, fotografiaren la seva família, les cases on vivien, els masos de la seva propietat i les persones que els treballaven, els llocs per on passejaven i estiuiejaven, les fàbriques que regentaven, etc. Tots aquests temes els trobem en la fotografia de Reigt, com els podem trobar també en el fons del dentista Lleó Audouard, de la família Boschmonar o de l'industrial Carles Batlle Ensesa (Iglésias, 2017: 54-57).

L'elecció del fons Josep M. Reigt tampoc és casual: ens permet parlar d'allò que uneix tots aquests grups burgesos, famílies que vivien de les seves propietats rurals o industrials, que no les treballaven directament, sinó que els reportaven rendes i beneficis. Unes visqueren una eclosió a partir del segle XIX i altres començaren un procés de decadència, però compartien el fet de ser elits, de constituir la classe benestant a nivell econòmic i la classe dirigent a nivell polític. Unes famílies que, vinguessin d'on vinguessin les seves rendes, van tendir, al llarg del segle XIX, a barrejar-se entre elles i a consolidar o refermar el seu paper social, polític i econòmic.

Josep Maria Reigt i Martí era fill i hereu de Pius Reigt i González, un dels socis de L'Aurora, com el seu germà Cosme Reigt i González. De fet, l'administració de L'Aurora, en un determinat moment, recaigué sobre la vídua de Cosme Reigt, Dolors Vicens i Flores, neta de Felip Flores i Brugada, un dels socis fundadors de l'empresa. Cosme i Dolors s'havien casat el 1877 i ella assumí la part de Cosme a la seva mort, ocorreguda l'any 1890. Josep Maria formava part d'aquest grup d'industrials que protagonitzaren l'auge - i també la davallada- de la manufactura paperera de Girona.

Com a propietari industrial fotografià les instal·lacions i els treballadors de L'Aurora, així com els seus socis i les seves famílies.

L'any 1909 Josep Maria Reigt es casà amb Pilar Simon de Pastors, en una cerimònia que el *Diario de Gerona de avisos y noticias* va descriure com a «boda aristocràtica». Pilar era filla per part de pare d'una família d'hisendats procedents de Tortellà, els Simon, que tenien casal a la plaça de la Catedral número 1, i per part de mare de la família de Pastors, que vivien a la plaça de la Catedral número 2. La seva cosina per part de mare era Elvira de Llobet i de Pastors, que l'any 1903 es va casar amb Josep Sambola Clapés, el darrer hereu de l'antiga família d'hisendats, els Burguès.

Josep Maria retratà amb profusió la seva muller Pilar, moltes vegades portant el seu fill Narcís en braços, i la seva família política, els Simon. Ens ha deixat nombroses imatges de la casa on visqueren a la plaça del Vi, de les visites i estades que feren als seus masos de Cistella o Vilobí d'Onyar, de la casa pairal del Simon a Tortellà, de les excursions i passejos que feia la família a rústegues fonts o a la Devesa, etc. Són imatges on contrasta la finor dels vestits i figures dels amos i propietaris respecte de la rudesia i senzillesa dels rostres i robes dels masovers i treballadors; on s'evidencien les diferències que hi havia entre uns i altres.

BIBLIOGRAFIA

ANTON, J. *La sociabilitat epistolar de la família Burguès de Girona (1799-1803)*. Girona: Centre d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2005.

ANTON, J. *La correspondència epistolar de la família Burguès (1750-1850)*. Bellaterra-Cerdanyola del Vallès: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, 2013.

BENITO, H. *Harinera La Montserrat (1898-1936). Aproximació a la història empresarial de los Ensesa de Girona (c. 1880-c.1989)*. Tesi doctoral. Universitat de Girona, 2005.

BRUGADA, J.; VILA, A. «Els Flores, una nissaga de fabricants de paper. La indústria paperera a Sarrià (s. XIX)». A: *Parlem de Sarrià*, núm. 27 (1999), p. 20-32

CONGOST, R. «De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)». A: *Recerques: història, economia, cultura*, 35 (1997), p. 51-72

CROSAS, J. *Memòria de la guerra. L'Esquirol (Osona), 1931-1940*. Tarragona: El Mèdol, 2000.

«El quadre de fons dels arxius». A: *Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius*, 2 i 3 (1994), p. 1-4; 1-3.

GIFRE, P.; MATAS, J.; SOLER, S. *Els arxius patrimonials*. Girona: CCG-Associació d'Història Rural de les comarques gironines, 2002.

IGLÉSIAS, D. «Els fons del Centre de Recerca i Difusió de la Imatge (CRDI): fotografies per a un relat històric». A: *Fotografiar Girona (I). Creació, tècnica i memòria. Conferències a l'Arxiu Municipal*. Girona: Ajuntament de Girona, 2017, p. 33-69.

NADAL, J. «La Gerundense (1842-1973): una fàbrica de paper». A: *Girona al segle XIX*. Girona: Gothia, 1978, p. 113-131.

TAULÉ, A. «L'organització dels arxius històrics d'empresa. Anàlisi de la funció comptable». A: *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 10 (1995), p. 91-103.